

Erazem Predjamski

(List iz dnevnika, Bled, avgusta 1977)

Bojan
Štih

Kritično razmišljanje

Prebral sem Vugovo pripoved o Erazmu Predjamskem. Slovensko šestnajsto stoletje. In evropsko seveda tudi. Pri branju pa me spremljajo radijske in časopisne novice o sedanji afriški tragediji. Vojna med Abesinijo in Somalijo. V somalijskem Mogadisciu so pristale sovjetske ladje z orožjem. Vzpostavljen je zračni most med Rusijo in Addis Ababo in letala prinašajo lahko in težko orožje. Absurd modernega sveta in nesrečna usoda znanosti Karla Marxa na ogadenskem puščavskem višavju. Vojni spopad med Libijo in Egiptom. Pet ali šest malih vojn v oskrunjenem in izropanem Libanonu. Grožnje z orožjem na meji med Libijo in Tchadom. Oborožena konfrontacija med Marocom in Algerom, med Algerom in Mavretanijo. Boj Polisaria v španski Sahari. Vojna med Zaïrom in Angolo za pokrajino Shabo, oziroma nekdanjo Katango. Napetost med Ugando, Tanzanijo in Kenyo. Kdo bi naštel vse spopade med mladimi afriškimi državami, ki jih ločijo absurdne meje. In bitke med plemeni. Kdo bi razumel personalni sestav vodilnih položajev v afriških deželah in državah, ki so jih izoblikovale nekdanje kolonialne in politično posesivne črte na rumenem in zelenem afriškem zemljevidu.

Zastavim si vprašanje, kaj se je spremenilo na afriški celini od časa, ki se je začel z 21. julijem 1925 in se zaključil z 20. februarjem 1926? Ta dva datuma sta seveda začetek in konec znamenitega dnevnika Voyage au Congo. André Gide. Ne znam odgovoriti, vendarle mislim, da se je od takrat le malo spremenilo, zakaj za veliko prihodnjo svobodo, tudi afriško, bodo potrebna desetletja, če ne celo stoletja demokratičnega, tolerantnega in sodobno odprtega kulturnega, znanstvenega in tehničnega razvoja. Kajti doslej so izginili le stari kolonialni imperiji, ostala pa je tu z nami Afrika sama — nezgodovinska, neprisotna v civilizaciji, razdvojena in brez enotne vere, brez kulturne tradicije in tudi brez politike. Gideov dnevnik bralcu zelo natančno odkrije, kje se je nekoč gospodarski, tehnično-civilizacijski in socialno-pravni razvoj ustavil in zakaj. Zdaj po vsej Afriki govore o Marxu in marsikateri Evropejec tega ne razume. Afrika išče skupni imenovalc, ki ga Evropa ima že stoletja. Vendarle pa je še vedno kar se da tragična resnica, da je razdalja med sedanjimi revolucionarji in reformatorji Afrike in njihovimi množicami količina, ki jo je treba meriti s stoletji. Vsi ti črni Thomasi Münzerji kot teologi revolucije, če si prispodobo sposodim pri Ernstu Blochu, opravljajo nemajhno delo, vendarle so problemi preveliki, da bi jih bilo moč razrešiti v kratkem času njihovega življenja. In ker se tega ne zavedajo, je njihovo hitenje vzrok mnogim nesrečam in trpljenjem sedanje afriške populacije. To njihovo štirinajsto, petnajsto ali šestnajsto stoletje, če uporabim naša zgodovinska merila, vpeljujejo na politični oder zelo podobne dogodke in osebe,

kot jih pozna Erazmov čas. Ernst Bloch je ob branju Heglove Fenomenologije in Goethejevega Fausta ugotovil: tako pri prvem, kakor pri drugem je človek vprašanje in svet odgovor, a tudi narobe, svet vprašanje in človek odgovor. To vprašanje sveta in človeka zdaj pozna tudi Afrika in reči je treba, da je bil pisatelj tisti, ki je prvi doumel razsežnost tega vpraševanja. Zato bi bilo prav, če bi spet brali in veliko brali Gideov afriški dnevnik. Manj bi bilo v naših mislih in dejanjih politične propagande in več razumevanja sedanje »black-comedy«.

In kmalu pride ura, ko bomo spet odkrili vire navdiha v enem izmed temeljnih del evropske filozofije: Geist der Utopie iz leta 1918 in izpod peresa Ernsta Blocha . . .

Razmišljanje o afriških deželah so prekinile sestre Lizl, Gretl in Maridl Jodelberger, ki so prišle na obisk. Nenapovedane in nepovabljene. Pripovedujejo o svojih afriških vtisih, kajti potovale so tam daleč, kjer deluje »Slovenia Bois«. Ko so novice iz daljnega afriškega in prijateljskega cesarstva povedane, začno naštevati slovenske kulturne novice. Kako, da še ni vse v redu, kako da bo vse prav kmalu v redu in kako da tudi v vsej naši zgodovini ni bilo nikdar vse v redu. Lizl je v modrem krilu, rjavih šolnih, v belem sweeterju, v laseh ima dolg oranžni trak, na obeh koncih traku pa ljubke fibule v obliki pikapolonice, Gretl je v dolgih belih, ploske zadnjice in suhih stegen oprijemajočih se hlačah, v nežni beli bluzi, ki je posuta s podobami živordečih češenj, na glavi pa ima ljubek zelen tirolski klobuček, Maridl je v rjavem krilu, ki ga ob ozke boke pritiska širok bel pas, na katerem srebrni žeblički predstavljajo podobe bodala, šila in kladiva, je v zelenem suknjiču, ki je po moško krojen in z velikimi rdečimi gumbi, na nogah pa ima sandale. Sedijo na vrtu in opisujejo svojo idejno grozo, ki so jo doživele ob veliki, nepozabni in enkratni Ofeliji iz londonskega Prospect Theatra. »Pomislite, Ofelija masturbira na odru! Zdaj razumem, zakaj so Angleži izgubili svoj imperij in svojo nekdanjo imperialno moč.« Rečem: »Londonska Ofelija Suzanne Bertish, ki je ne bomo pozabili, lahko to počne, če ima s čim to početi. Sicer pa so Angleži v letu 1947 odšli iz Indije tudi zato, ker so v sebi in svoji prihodnosti nosili nenavadno možnost Ofelije, kakršno nam je pokazal Prospect Theatre.«

Ko sestre Lizl, Gretl in Maridl Jodelberger odidejo, se povrnem k Erazmu Predjamskemu. Spomin se ustavi v vročem julijskem letu 1952, ko sem Barbari Hartsgrrove iz države Maine razlagal zgodovino Predjamskega gradu, kolikor sem jo seveda poznal in kolikor sem vedel o njej. Pa o vitezih, o Habsburžanih, o Serenissimi in o Turkih in še o kmetih, roparjih, čarovnicah, potepuhih, prerokih, ranocelnikih in pesnikih. O Evropi med štirinajstim in šestnajstim stoletjem. Spomin iz šolskih klopi, ko sta nas učila zgodovino Juš Kozak in literarno zgodovino Anton Ocvirk. Spomin iz prebranih knjig. Ko sem na ploščadi pred gradom končal s svojim ciceronskim nagovorom, je bila Barbara Hartsgrrove še vedno pri Walterju Scottu in pri romanu Ivanhoe. Morebiti je še mislila na Riharda Levjesrčnega in na Robina Hooda. Poskušal sem ji dopovedati, da tudi zgodba o Predjamskem gradu ni zgodovina, marveč je povest in kot taka izdelek fantazije, ki si je iz resničnosti izposodila le nekaj kamnitih zidov, topovskih krogel in mečev.

In potem še drugi, bolj zgodnji spomin iz leta 1946. Prišel je v Ljubljano nekaj visok aparatčik iz CK VKP/b. Pisal pa se je menda nekako takole: Pavel Pavlovič Bodnarov. Spremljal sem ga na poti po Julijski Krajini in

tako sva prišla tudi do Predjamskega gradu. Ko je zagledal grajske zidove in slišal skrajšano pripoved o zgodovini teh zidov, je doživel ali zaigral nekakšen čustveni političnoideološki srd. Godrnjal je, da je treba vse gradove porušiti, »zabiti« fevdalizem v zemljo, na porušene grajske zidove pa nataktni velike rdeče zastave zmage. Potem ko je ta novodobni Stenka Razin ali Taras Buljba ali Minin ali Požarski odžebiral svojo razredno-političnodinamično kletev, sem ga odpeljal v Postojnsko jamo, kjer si je v mrazu 8 stopinj Celzija ohladil svojo jezo. Spokojil se je in izjavil, da samo tam, kjer je zmagalo ljudstvo, lahko odkrivamo takšne lepote, kakršne so v Postojnski jami. Molčal sem o milijonih let, ki so ustvarili pivško podzemlje, in z veseljem predal v Ljubljani aparatčika naslednjemu vodniku.

Barbara Hartsgrrove je ugasnila kot sonce za zahodnim morjem in Bodnarova je skrila vase velika vzhodna ravnina. Predjamski grad pa je obiskovalcem iz dneva v dan ponavljal svojo medievalno zgodbo.

Tu pred menoj je zdaj rokopis Saše Vuge o Erazmu iz Predjame. Zgodovinsko-nezgodovinska pripoved. Fabulativno prepletanje arhivskih beležk in zapiskov in fantazije in pripovedi, kakršno pozna zgodovinski roman. Vugov pripovedni slog je podoben slapu nenavadnih besed, nizanju redkih stavčnih in miselnih zvez in oblik in toku starinskih posnemanj. Morebiti bo tovrstni pripovedni način našega pisatelja na tega ali onega bralca deloval iskano, učenjaško in umetelno. In vendar je ta slog pristen izraz Vugove notranje pisateljske narave in njene zasidranosti v tolminsko čedadski pokrajinski govorici in izražanju. Tudi Ivan Tavčar je v Visoški kroniki iskal svoj stil, ki je bil govorica starih kronik, in Ivan Pregelj je bil manj čudaški v svojem jeziku in metaforiki, kot pa so bili njegovi čudaški ocenjevalci, ki so s svojo estetiko hrepeneli po jasnem in lepem realističnem slogu.

V spomin pride prisrčna anekdota iz časov pisateljskega začetništva Saše Vuge. V uredništvo ugledne slovenske literarne revije je mladi Vuga prinesel novelo. Za objavo seveda. Mentor in urednik si je izgovoril za branje kar nekaj tednov časa. In ko sta minila že več kot dva meseca, je urednik poklical mladega in novega novelista in mu nekako takole rekel: »Ne bom objavil vaše novele, ne rečem, da snov ni zanimiva, ampak slog pripovedi, razumite vendarle, da to ni novela, ampak je le preveč okrašeno božično drevesce!« Tako se je končalo srečanje z urednikom in mentorjem. Izročilo pa pravi, da Vuga ni svoje novele vtaknil v torbo, marveč jo je vzel in dal pod pazduho, tako kakor nosimo božična drevesca. In kljub uredniškemu NE in kljub njegovi prisposobi z božičnim drevescem so bili to vendarle srečni literarni časi. Zakaj takrat so živeli in delali na Slovenskem še samostojni uredniki, nepodružbljeni uredniki,* ki so lahko svobodno rekli, to objavim, tega pa ne in pri tem tudi povedali z vso tedanjo in prihodnjo odgovornostjo svoj estetski in literarni odklonilni razlog. Zdaj pri nas ni več Stritarjev, Levcev, Kozakov, Albrehtov itd. Zdaj so le še sveti in odbori, ki sklepajo in ukrepajo za zaprtimi vrati brez dialoga s pisatelji. In zato ni nič čudnega, če se marsikateri sodobni slovenski avtor primerja s Kafkovim Josefom K., ki tudi ne ve in tudi ne bo nikoli zvedel, kdo je

* Op. ured.: Nekaj starega pa je le še ostalo: za sleherno objavo, tudi pričujočega kritičnega zapisa, je še zmerom odgovoren »odgovorni« s platnic.

tisti, ali kdo so tisti, ki določajo in opredeljujejo njegovo človeško in življenjsko usodo. Njegov enkratni, toda absolutni *proces*.

Le pomislimo na vse, kar je literarna kritika očitala Pregljevemu pripovednemu slogu ali pa pisanju Ivana Mraka. In prav tu, v območju slogovnih razprav se začne zelo zanimiv »slovenski« literarni problem. Tega bi lahko takole opredelili: v naši literarnokritični zavesti in vedi od Levstikovih časov dalje prevladuje splošna težnja najti, odkriti, določiti in s sankcijama kritiške negacije uzakoniti enovit in enoten ter za vse pisatelje zapovedan in obvezen oblikovno izpovedni slog. Ta slog mora biti seveda realističen v načinu pripovedovanja, humanističen v morali, eshatološki v nacionalnem pogledu in progresivno optimističen v družbenem obnašanju in vedenju. Tak slog bo seveda kar se da korelativen s slovensko narodno posebnostjo, z našo zgodovinsko bitjo in bitnostjo in kot tak seveda tudi primarna, absolutna eksistencialija na naši bojni poti iz prakomunizma v komunizem prihodnjega milenija. Kdor pa piše zunaj tega splošno sprejetega sloga, je čudak in zmešnjava, ki se giblje na nevarnem obodu slovenskih estetskih mejnih vrednosti.

Pređen je slovenska (pokrajinska) literarnokritična izkušnja doumela vsaj približno umetniško posebnost Cankarjevega novoromantičnega, larpurlartističnega in impresionističnega sloga, je njegov avtor, ki je zrasel iz samega osrčja slovenske biti, že skoroda obupal in umrl. Zanimivo je pri tem, da s posameznimi inovacijami v kmečki povesti, romanu ali noveli, recimo pri Tavčarju ali Finžgarju nekdanj, pri Prežihovem Vorancu in Mišku Kranjcu v novejšem času, ni bilo v naši estetiki in kritiki velikih perceptivnih in estetsko normativnih težav. Zato pa so bile te tem večje, brž ko se je na eshatološkem pisalniku naše kritične tradicije pojavilo besedilo, s katerim je pisatelj skušal odkriti svojemu bralcu mestno ali malomestno okolje, zgodovinsko snov ali pa celo intelektualno tematiko. Tako na primer še danes ne razumemo Abadona, ne vemo, kaj bi počeli z Jušem Kozakom, Ferdom Kozakom ali Ivanom Pregljem itd. Nikoli ne bom pozabil, kako sem 11. novembra 1966 z biljeterji med premiero Mrakove Marije Tudor preganjal iz dramskega gledališča mačke, ki so jih tjakaj prinesli igralski in literarni pripadniki in privrženci »realističnega«, se pravi zapovedanega in dovoljenega sloga v naši literaturi.

Kdaj bo prišel trenutek, ko se bomo za vedno poslovili od ganljive »slovenske« ljubezni do realističnega-stvarnega sloga? Od ljubezni, ki jo je začel vnašati v kritično miselnost našega pisanja kulturno-politično napredni, a vendarle literarno konservativni Fran Levstik? Ne pozabimo, da je ta ljubezen, ki je že sredi preteklega stoletja imela le minimalno funkcionalno opravičilo, zakaj po Linhartu in Prešernu je bila Levstikova estetika tragičen korak nazaj, botrovala mnogim temeljnim nesporazumom v naši literaturi in je tudi povzročila nemajhno število komičnih in tragičnih brodolomov. Naša ganljiva ljubezen do realističnega sloga in do humanistične poslanice v literaturi in z literaturo se razvija od druge polovice preteklega stoletja vse do danes, do sedmega desetletja dvajsetega stoletja. Celo svetovljanski Josip Vidmar, ki je videl že v mladosti Pariz in Moskvo, ni ostal imun pred to zoprno boleznijo v slovenski kritiki. Saj je v svoji nenapisani estetiki, ki je nekakšen ne povsem prostovoljni križanec med hofratskimi Goethejevimi deželnimi literarnimi zahtevami in Levstikovimi podeželskimi, kmečkimi literarnimi gesli, odklonil domala vse, kar ni ustrezalo v novejši lite-

raturi tradicionalnim in klasicističnim predstavam o realističnem slogu vsebine in izraza. In namesto da bi naša literarnozgodovinska veda vendarle že spoznala in ocenila tovrstne negacije in omejevanja svobodnega literarnega umetništva, pa — recimo — v revialnih poročilih rednega profesorja F. Zdravca beremo, kako občuduje Levstikovo in Vidmarjevo pojmovanje literature in pri tem skoroda več ne najde dovolj primernih in pravih besed v slovenskem besednjaku za celebracijo in hvalnico ljubezni do realistično-stvarnega sloga in iz njega izvirajoče Levstikove in Vidmarjeve estetike. In to se dogaja kljub izpričanemu, potrjenemu in v svetovni in evropski literaturi utemeljenemu manihejstvu Ivana Prijatelja, Antona Ocvirka in Dušana Pirjevca. Ko bi mogli vsaj zdaj doumeti, da je Izidor Cankar z romanom *S* poti napisal novo in izvirno poglavje po Linhartovi in Prešernovi estetiki. Tisti, ki menijo, kako je roman *S* poti predrobna knjižica, da bi mogla opraviti radikalno, protestno in manihejsko estetsko in literarno dejanje, naj pomislijo, koliko strani ima Voltairov *Candid*, Baudelairovo *Cvetje zla*, Prešernove *Poezije* . . .

Kako nemiren in raznomiseln je ta list iz dnevnika. Afrika, (mislim na Erazmov čas), Lizl, Gretl in Jodelberger (mislim na sedanji čas in na njegove pokrajinske okvire), slovenska literarna zgodovina in estetika (mislim na ukane sodobnega utilitarizma). Pa nič zato, naj bo misel prosta v svojih prostorih in menjavah. Saj ni nikakršne zapovedane oblike nobenemu pisanju, če se človek odloči za svojo lastno pot. Pisave se ločijo le v enem: nekatere ostanejo, druge umrejo. In vsi, ki pišemo, upamo, da bodo naše besede ostale. Treba je biti Robinson, pa lep odnos do Petka imeti! A koliko časa bo še trajala doba Robinsonov? Ali se ne bližamo obdobju in trenutku, tragičnemu seveda, ko bo tako malo pameti na svetu in toliko veliko neumnosti, da bo vsak razumen in inteligenčen človek le še Gulliver v svoji lastni deželi? Prihodnji Swifti bodo le še kronisti svojih lastnih domovin. Moram reči, da mi način sedanjega slovenskega odkrivanja črne celine povzroča marsikatero prijetno in zabavno urico. Zdaj, ko ljudje iz srednjeveškega mesta pod Gradom spoznavajo Afriko, mislim na tiste slavne, davne in junaške čase, ko je, recimo, Alvise Ca Da-Mosto leta 1456/57 priplul na Kapverdске otoke in je v italski Vicenzi leta 1507 izšlo delo »El libro de la prima navigazione per oceano a le terre de'Nigri della bassa Ethiopia«, ali pa ko je Vasco da Gama leta 1497 objadral Afriko in mu je leta 1572 Luis Vaz de Camões v epu »Os Lusíadas« postavil trajni spomenik zahvale in priznanja. Minil je čas Ca'Da-Mosta in Vasca da Game; zdaj je trenutek, ko v Centralno afriškem cesarstvu Slovenci vodijo in načrtujejo izsekovanje deviških gozdov, ko pogumni slovenski strelci lovijo po Kenijskih savanah in se Gorenjci in Štajerci sončijo na Sejselških otokih Indijskega oceana. Lizl, Gretl in Maridl Jodelberger v letalu nad Hemingwajevo Kilimandžaro. Kje je tigar z Gore zlobnega duha? Navigare necesse . . .

Je že tako z nami pod Triglavom, da naša splošna misel odkriva novo in neznano včasih tisoč, včasih sto in včasih nekaj deset let za tistimi, ki so svetu že zdavnaj dali novo vednost, novo spoznanje, novo misel in novo herezijo. Spričo tega je kajpak razumljivo, da z velikimi duhovnimi, moralnimi in telesnimi težavami odkrivamo tudi svoje lastno izročilo. Zlasti tisto, ki je bilo in ki je zunaj »varnega, spodbudnega, sentimentalno humanističnega in previdno bojevitega toka« naše zgodovine, ki je kdaj pa kdaj le tek in beg pred velikimi, tujimi in seveda za nas sovražnimi potezami

sveta zunaj nas. Toda, kdo bi mogel zanikati dejstvo, kako so prejšnji rodovi brali zgodovinske Jurčičeve in Tavčarjeve novele in povesti? Ni natančnih podatkov, kako je danes, a tisti, s katerimi razpolagamo, povedo, da le še malokdo vzame v roke Ivana Erazma Tattenbacha ali pa Izza kongresa. Kolikor še kdo danes sploh bere našo staro književnost, je to šolska mladina, ki jo učni načrti in pedagoški bič devic in devičnikov silijo k tako imenovanemu obveznemu čtivu ali berilu. In ker naši vodilni šolski uradniki čedalje bolj spreminjajo šole v delavnice, izletniška zabavišča in športne arene, pri tem pa vse bolj in bolj omejujejo prostor slovenščini kot jeziku, kot umetnosti in zavesti o nas samih, se bomo kmalu znašli v takem položaju duha, ko nihče ne bo več poznal starih zgodb, razen morda ostarelih ordinarijusov, ki bodo na skrivaj in v strahu brali Jurčičeve zgodbe ali Tavčarjeve novele. Na Angleškem ali na Ruskem bero stare zgodbe in povesti o davno minulih dogodkih in jih pri tem prav nič ne motijo ne tehnika, ne civilizacija, ne televizija in tudi politika ne. Berejo in iščejo pot k sebi v sodobnost skozi pretekla stoletja, skozi vednost in poskušajo biti samozavestni. V lastni moči.

Zdaj vlada na Slovenskem Sandokan. Ko pišem te vrstice, poslušam dečke, ki se igrajo Sandokana. Vmes južnjaške kletvice, brez katerih tudi že sodobna slovenska otroška populacija ne more več živeti. Jebanje boga in materinih pičk. A starši občudujejo svoje male Sandokane, ki se pretepajo po tratah z angleško travo, jim nosijo iz slovenskega zamejstva v Trbižu, Trstu, Celovcu in Beljaku dele za kostum, v katerem bo poslej nastopal mladi slovenski Sandokan. Histerija, mizerija in hlapčevska ponižavost staršev, ki z besedami in dejanji vzgajajo in spodbujajo nove porabniške, v socialistični in samoupravni čas vsajene Sandokane. Toda — zakaj ne gledamo nadaljevanke o Petru Klepcu? Kralju Matjažu? Dimežu, strahu kranjske dežele? Vitezu Janezu Soncu? Viljemu Ostrovharju? Jamski Ivan-ki? Pegamu in Lambergarju? Ravbarju? Veroniki Deseniški? Matiji Gorjanu? Tolminskih puntarjih? Iztoku? Pa kdo bi našteval zanimive osebe iz naše zgodovine in literature, ki bi mlademu razvajencu na angleški trati morebiti odprle oči in ga tako odrešile pred praznim, malomeščansko hlapčevskim navdušenjem ob eksotičnih zgodbah. Ob sandokanskem paranoičnem izbruhu, ki so zanj bolj krivi starši kot pa otroci in zgodba sama, prihaja na površje spet ves naš strah pred svetom, manjvrednostni občutek pred ljudmi drugih narodov, ponižnost, hlapčevstvo, neosveščenost, samogoltnost in nevoščljivost. Temeljni grehi naše ponižne, prestrašene in zmedene populacije, grehi, ki jih porajajo bajtarstvo, obrtništvo in uradništvo. Igrajmo se tedaj Sandokane . . .

Nekoč, vendar ne tako dolgo od tega, je Dušan Pirjevec zastavil vprašanje, ki se mi zdi, da je vredno o njem premišljevat. *Ni važno, kaj so počeli drugi z nami, važno je, kaj počnemo mi sami s seboj.* Slovenci s Slovenci. S kakšnimi velikimi težavami smo vedno razmišljali o tem, kaj naj si povemo, zaupamo ali sporočimo. Trubarjev, Linhartov, Prešernov, Cankarjev napor premakniti našo zavest iz krmežljave in skrnobne provincialnosti v evropske okvire je očiten. In tragičen seveda tudi. Pot k vseplošni emancipaciji naših duš in teles, pot k evropejstvu, ki ga moramo pojmovati kot ponos, kot samozavest, kot občutek svobode, pot k suverenosti izkušeni in dela vodi pri nas po kolovozih večnega slovenskega Blatnega dola. Prav je sicer, da vemo, kaj se dogaja v tem ali onem afriškem cesar-

stvu, republiki ali oligarhiji, toda predvsem moramo vedeti vse o sebi: kako odteka slovenska kri v tretjo Slovenijo — (zdomsko Slovenijo, prva je matična, a druga je zamejska), kako v vrsti slovenskih mest umira domača slovenska beseda, kaj je z našimi vodami in gozdovi, polji, kako umiramo na cestah, kakšna je naša poštenost in nravnost, kakšna je naša izobrazbena stopnja in kaj je z našo kulturo. To so naše *svetovne in evropske teme*. Zdaj pa životarimo s Sandokani tujega sveta. Za božjo voljo, nihče ni proti zgodbi o Sandokanu. Tisto, kar ocenjujemo kot negativno, kot hlapčevstvo in kolonialno, je naš odnos do sandokanščine, naš »inferiory complex« pred vsako tujo zgodbo, le da malo zadiši po hrabrosti, fantaziji in pustolovstvu. Prav je, da ne maramo belih kolonij. Toda zdaj se moramo borovati mi sami proti nevarnosti, da ne bi ob koncu dvajsetega stoletja postali duhovna in kulturna črna kolonija na belem kontinentu. Naš ponižni odnos do Sandokana je lahko dokaz nevarnosti, da bi svojo svobodo spremenili v kolonialni nadomestek.

Zdaj ne gre več zato, da bi ponovno potovali od Litije do Čateža in nazaj; zdaj je nujno, in zadnji čas je, da se povrnemo v svet Čehova, Heineja, Baudelaira, Danteja, Cervantesa, Shakespeara, Becketta, Joycea. Se reče, da se vrnemo v svoj lastni evropski prostor, ki smo ga že zasedli na primer s pridigami Janeza Svetokriškega, s Zoisovim omizjem, s sijajno družbo Naših zapiskov, z eleganco znanja in duha penatov, pa tudi s kulturnopolitično opredelitvijo OF iz leta 1941, s prvimi letniki Naših razgledov, s Perspektivami in tako dalje . . .

Koliko imamo del v naši literaturi, ki bi jih lahko gledali ob sobotah in nedeljah kot televizijske nadaljevanke. Detela, Vilhar, Jurčič, Tavčar, Trdina, Medved, Župančič, Pregelj, Finžgar, Murnik, Kreft itd. Ali naj objavimo seznam? Spisek, ki bi malovernim očem razkril novo, njim neznano podobo. Čemu v Afriko, v Azijo ali v Južno Ameriko, ko pa je vsega dovolj doma? Berimo Danteja, ki ga nimamo, ali Balzaca, toda svoje meščansko področje smo bolje opisali v Šentpetru, kot pa je popisano ameriško v Mestecu Peyton. In vendar Šentpetra nismo videli ne na filmskem traku ne na malih televizijskih zaslonih. Ob vsem, kar smo našli, ali kar bi lahko še omenili iz naše literature, je vendarle odločitev Saše Vuge napisati roman ali kroniko ali povest o Erazmu Predjamskem pogumno dejanje. Lahko bi sicer pisal roman o tem, kako vlečejo po naših cestah velikanski tovor za atomsko električno centralo, lahko bi pisal o krampih in lopatah ali pa o sekirah, pod katerimi padajo naši gozdovi, lahko bi pisal o bojih za lep statut in za najbolj pravilni pravilnik o delitvi dohodka, lahko bi pisal tudi o tem, kar godi estetu na Olimpu! Pa vendar je Erazem Predjamski s svojo zgodbo zanimiva snov za literarno oblikovanje in pripovedovanje.

Te vrstice nočejo biti nikakršna ocena Vugovega pisanja. To bodo storili kritiki. In Bog bodi zahvaljen, imamo jih mnogo, včasih celo precej več, kot pa naštejemo bralcev posamezne knjige. Vem, da bo ta roman povzročil nekaterim »kritičnim bralcem« nemalo težav. Veliko bo pisanja in veliko bo prerekanja: čemu tak slog pripovedi, čemu taka snov; eni bodo očitali pisatelju, zakaj se ni zgledoval pri Walterju Scottu, drugi, zakaj ne povzema zgleda, ki ga postavlja Alain Robbe-Grillet, spet nekateri bodo pripomnili, kako ni prav, da se avtor ni ravnal po načelih Frana Levstika, drugi, ki bolj politično opazujejo literaturo, bodo rekli, kako bi bilo lepo,

če bi se avtor zgledoval pri estetiki Lenina (mislili pa bodo seveda na Stalina); eni bodo uporabljali Vidmarjeva kritična načela, drugi pa Svetinova ali koga drugega. Vse to je popolnoma razumljivo, kajti pri nas je obveljalo že precej več kot pred stotimi leti načelo, da kritika kaže, kod vodi pot v Atene. Zato pa imamo zdaj množico literarnih vodičev in ciceronov, ki nas vodijo skozi puščave, čez ledene planjave, po močvirjih in skozi trnje in bičevje, po praznih in mrtvih pokrajinah, skozi vlažne in mračne pragozdove proti — Atenam. Nihče ne ve zatrdno, kdaj bomo prišli v Atene. In tudi nihče ne ve, kakšno je to mesto sužnjev, helotov, heter, filozofov, kraljev, polkovnikov in lumpenproletarcev. Cilj imamo, to je vse, kakšen pa je ta cilj in kje je, s tem se vodiči ne ukvarjajo. Zato naše kolone izginjajo o viharjih, ujmah in tornadih lastne duševne nejasnosti in nevednosti; in ko izgine ena kolona, stopi na njeno mesto druga in romanje se nadaljuje. Brez kompasa, toda z vase verujočimi vodiči na čelu.

O, ko bi se že navzeli, recimo, francoskih navad. Ali pa angleških. Ali ne bi bilo koristno, če bi se nekega dne vendarle vprašali, zakaj imajo na Francoskem književnost, ki jo piše mnogo zelo različnih peres in ki jo bere zelo veliko ljudi, ki se v svojih estetskih okusih in pogledih med seboj zelo razlikujejo? Imajo kritiko, nimajo pa vodičev; vedo, kaj je vredno in kaj ne; nikakor pa ne iščejo poti v Atene. Na gornje vprašanje bi se dalo odgovoriti takole: za Francoze je literatura kratko in malo dejanje človeka in peresa, potrditev fantazije in pripovedne nuje. Veselje do ustvarjanja. Na Slovenskem pa je literatura delovanje s teleološkim in eshatološkim namenom odvrniti človeka od greha in ga odrešiti, hkrati z njim pa tudi rešiti pred propadajo narod in njegovo politično in gospodarsko družbo. Geneza tega vsesplošnega odrešeništva poteka skozi finalnost vsega mišljenjskega, čustvenega in telesnega v pisateljavi in bralčevi biti. Na Francoskem, kjer je doma Cankarjev Konkordat, je literatura laično dejanje, pri nas pa ima to dejanje vedno etični, humanistični in narodnoobrambno naravo in pomen. Na Francoskem pišejo knjige, mi pa pišemo *literaturo*. Na Francoskem dobri pisatelji živijo v samoti, pri nas pa so tisti, ki so najbolj etični, najbolj humanistični in najbolj narodnoobrambni, najvišje postavljeni v duhovno-socialni piramidi naroda, ljudstva in plemena. Pri nas pisatelji prisluškujejo vetrovom in glasovom z Olimpa, na Francoskem pa se nihče ne zmeni za estetske, literarnozgodovinske literarnokritične in kulturno-ideološke sapice na Elizejskih poljanah. Pisatelji sedijo v kavarnicah na Saint Germain des Prés ali na Place du Tertre in gledajo v svet in v ljudi, mi gledamo v razsvetljena okna palač, in tako počnemo že od časov Izza kongresa . . .

Iz opoldanske sončne svetlobe stopijo predme Lizl, Gretl in Maridl Jodelberger. Žugajo mi in me v troglasnosti enoglasno opozarjajo: »Književnost mora biti v službi ljudstva. Ona mora biti orožje napredka, vzgojna posvetovalnica, telovadnica duha, čistilnica čustev.« Od Hrenovih rekatolicizacijskih komisij dalje moramo poslušati to troglasno-enoglasno melodijo naše uradne narodno-literarne inhibicije, v kateri se skriva (razkriva) trajni dokaz naše majhnosti, nebogljenosti in kozmične prestrašenosti. Vprašam jih: »Umetnost izpovedovanja, oblikovanja in ustvarjanja je stara toliko, kot je na zemlji star samega sebe zavedajoči se človek. To je dejstvo. Kako je tedaj mogoče, da je ta umetnost skozi vsa tisočletja do leta 1917 in leta 1945 živela za človeka in z njim, ne pa brez človeka in proti njemu, a da

je vendarle ni na vsakem ovinku poučeval kak ideološki vodič? Ali se je res umetnost po letu 1917 in po letu 1945 nenadoma tako izpridila, da sta se morale iz osrčja zemlje pojaviti tri varuhinje in oblikovalke pravilne vistosmeritve — die Gleichschaltung, po nemško? Kako to, da se je umetnost brez vas do leta 1917 in do leta 1945 uresničevala kot najvišje dejanje človeške svobode v ujetem svetu, resnice nemožnosti spoznati vso resnico sveta snovi in biti, nesmrtnosti v temi smrti? Kdo je povedal Homerju, »kaj je prav in kaj ni prav?« Ali pa Aristotelu? Vergilu in Seneki? Walterju von der Vogelweideju? Calderonu? Petrarki? Molièru? Kleistu? Prešernu? Tolstoju? Saj v njihovih časih še ni bilo poklicnih usmerjevalcev literature, *bila so le ljudstva in njihovi umetniki. Bila je želja biti svoboden, pravičen, ljubeč, močan in zdrav. Bil je to čas stoletij dela, ljudstev in pesnikov.* To je bil čas najvišje možne spoznavne simbioze umetnosti, znanosti, filozofije, kulture in tudi politike.« Lizl si je zapisala moje besede, Gretl je odšla takoj telefonirat, Maridl pa je na naglo poslala telegrafsko poročilo. Jaz pa sem gledal v sonce, mislil na Dedala in Ikarosa, na metulja Jamesa Thurberja . . .

Naj gre zdaj Vugov Erazem v knjigarne in naj išče svoje bralce. Kupce in kritike. Tistemu, ki je ta knjiga všeč, naj jo bere, tisti pa, ki je ne mara, naj odloži. Freska, ki predstavlja naše šestnajsto stoletje, del njega seveda, neizmerno majhen del, je zdaj tu s svojimi začetki v štirinajstem in konci v šestnajstem stoletju. Cesarstvo, ogrski kralj, turški vpadi in vojne. Vse to in še veliko drugega so sestavni deli Erazmova zgodbe. Vemo, da so viri o tem življenju in bojevanju skopi, protislovni in nejasni, in prav je, da se je z Erazmovo biografijo začela ukvarjati pisateljska fantazija. In kakor je naravno, da imamo Hienga in Šeliga, Zupana in Partljiča, Kovačiča in Rupla, tako je tudi prav, da je Saša Vuga napisal Erazmovo zgodbo. Ta stavek noče pomeniti naivnega pritrjevanja teoriji stotih cvetov, ki se v določenih družbenih, ekonomskih in kulturnopolitičnih, se reče v personalnih socialističnih pogojih, kaj lahko spremeni v teorije enega samega in velikega — trna. Zagovarjam pa načelo, da je literatura nekega časa, neke dobe in družbe vedno in najprej vsota knjig, ki jih pisatelji ponujajo sodobnosti in prihodnosti v presojo, v oceno. V spomin ali v pozabo. Šele ko ta vsota doživi prvo in drugo in tretje kritično soočanje, nekatere knjige stopijo v umetniško sfero, druge spet pa ostanejo zgolj hipno uporabno blago literarne, književne hišne dejavnosti ali kulturne industrije. Vugova knjiga zdaj čaka na prvo in na poslednje soočenje. Erazmova zgodba je tedaj branje v sedanjem in prihodnjem času. Izida za zdaj še ne poznamo. Vendarle pa je treba že ob prvem branju zapisati drobno marginalijo. Zdi se namreč, zdaj in danes, da Vugova podoba Erazmovega življenja ni samo romansirani poskus obnove v zgodovini znane in izpričane postave. Precej odstavkov v rokopisu namreč opozarja, da naš avtor želi s svojo slikovito, celo razkošno metaforiko in govoricu o Erazmu svoji zgodbi posredno dodati nekaj sodobnih in sedanjih pomenov. Bralci jih bodo odkrili in odkrivali v pripovedi po svojem lastnem duhovnem razpoloženju in okusu. Žal pa noben bralec, ne zdaj in ne pozneje, ne bo več dosegel izjemne višine, estetske seveda, nekaterih cenzorjev, ki so resnično znali odkrivati *nesmrtna* in *večna* mesta v rokopisih pisateljev, pesnikov in dramatikov. Ko bi sodobni literarni kritiki imeli okus in znanje, recimo cenzorjev Svete zaveze ali španske inkvizicije, bi lahko rekli, da imamo zdaj pravo kritiko in pravo

literarnozgodovinsko znanost. Tako pa lahko le ugotovimo, da so premnogi ordinariusi na sedanjih katedrah in univerzah le cenzorji lastne svobode, seizmografi svojega družbenega strahu...

Vemo, da imajo knjige svojo usodo. Zato: komur je Erazem Predjamski všeč, naj ga bere, komur pa ni pogodu, naj odloži knjigo in vzame v roke poročilo Službe družbenega knjigovodstva ali pa zakon o lovu, gledališki zakon, filmski zakon ali celo zakon o združenem delu. Eno pa drži, kadar bodo spet na mostovžu Predjamskega gradu vpraševali o življenju Erazmovem, bo lahko cicerone izročil vpraševalcu Vugov roman ali povest. Tudi Barbara Hartsgrave in Pavel Pavlovič Bodnarov sta v tej povesti končno dobila odgovor na svoje vprašanje.

Bil je eden redkih sončnih in poletnih dni, ko sem obiskal Predjamski grad. Ko sem prišel do vhodnih velikih grajskih vrat, sem srečal Lizl, Gretl in Maridl Jodelberger. Prva je imela sulico, druga sabljo in tretja top. (Pomnim generalov top iz Vitracovega Victorja). Glasno so pele: Grad gori, grof beži. Na glavah so imele modre čelade. Na vprašanje kam, so mi odgovorile: »Posredovat na viševje Ogađena in delit mir na afriškem rogu.« In sem primerjal njihovo voljo z odločitvijo Andréja Malrauxa iz leta 1971, bojevati se v Bangladešu na strani upornih in lačnih Bengalcev. Ker pa nisem imel pravice slabiti mirovno poslanstvo sester Jodelberger, sem se z vljudnim španskim nasmehom, priklonom in pogledom poslovil od modrih čelad in sprejel v spomin to novo srečanje s tremi vitezicami našega časa.

In se odločil za vstop v grad Erazma Predjamskega.

O Martinu Kačurju s tremi igralci ali o dramatizaciji kot prenovljenem gledališkem načelu

Janez Povše je doslej uspešno dramatiziral in postavil na oder že tri dramatizacije: Svetinovo Ukano, Cankarjevega Martina Kačurja in Kosmačevo Balado o trobenti in oblaku. Vse tri postavitve so doživele precejšnjo pozornost, zato smo Povšeta zaprosili, naj v krajšem zapisu razgrne svoje izkušnje. Ur.

Janez
Povše

Predstava se izteka v finale: trije izvajalci, podobni cirkuškemu artistom z bliščem črno-bele high society in bedo zamazanega kombinezona, z rdečim trakom, robčkom ali pentljo, končujejo pripoved o slovenskem učitelju Martinu Kačurju, tej prisposodbi naše zavesti in podzavesti, usode in simbolike. Lirični glasbeni motiv doživlja tu zadnjo in zato toliko učinkovitejšo ponovitev. Besedilo je zadnja stran Cankar-